

sîri Sûreti'l-Fil li-Abdillhamîd el-Ferâhî (VIII, Hamîdüddin Ferâhî'nin Fîl süresiyle ilgili tefsirindeki bir görüşün eleştirisi-dir), *Ṭalî'atü't-Tenkîl, Ta'zîzü't-Ṭalî'a, Şükrü't-Terhîb* (IX), *et-Tenkîl bimâ fi Te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâtil* (X-XI), *el-Envârü'l-kâşife li-mâ fi kitâbi Eḍvâ' ale's-sünneti'l-Muhammediyye mine'z-zelel ve't-taḍlîl ve'l-mücâzefe* (XII), *Kitâbü'l-Vuḥdân* (XIII), *Terâcim münteḥabe mine't-Tehzîb ve'l-Mizân* (XIV), *Mecmû'u'r-resâ'ili'l-ḥadîsiyye* (XV, 14 risâle), *Mecmû'u resâ'ili'l-fukḥ* (XVI-XVIII, 40 risâle), *Mecmû'u resâ'ili uşûli'l-fukḥ* (XIX, 5 risâle), *Mecmû'u resâ'ili'n-naḥv ve'l-luḡa* (XX, 14 risâle), *Mu'cemû's-şevâhidi's-şî'riyye* (XXI), *el-Ḥuṭab ve'l-vesâyâ* (XXII), *Fevâ'idü'l-mecâmî'* (XXIII), *Mecmû'u resâ'il fi't-taḥkîk ve taşhîh'n-nuşûş* (XXIV), *el-Muḳaddimât ve mâ ileyhâ* (XXV, neşrettiği eserlere yazdığı 13 mukaddimedir) (bu külliyatta yer alan eserlerin muhtevaları için bk. Ali b. Muhammed el-İmrân, bibl.).

Neşir: Buhârî, *et-Târîḫü'l-kebîr* (I-IV, V ve VI. ciltleri hariç, Haydarâbâd 1360-1377); İbn Ebû Hâtîm er-Râzî, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl* (I-IX, Haydarâbâd 1360-1373/1941-1953; I-XI, Kahire 1415/1995); İbn Kuteybe, *el-Me'âni'l-kebîr* (I-III, Haydarâbâd 1368-1369/1949-1950; Beyrut 1405/1984, F. Krenkow ile birlikte); Hamza b. Yûsuf es-Sehmî, *Târîḫü Cürcân* (Haydarâbâd 1369/1950, 1387); Zehebî, *Tezkiretü'l-ḫuḫûz* (I-IV, Haydarâbâd 1375-1377/1955-1958); Hatîb el-Bağdâdî, *Muvazẓiḫü evḥâmî'l-cem' ve't-tefrîḫ* (I-II, Haydarâbâd 1378-1379/1959-1960; Medine 1966; Beyrut 1405; Kahire 1427); İbn Ebû Hâtîm er-Râzî, *Beyânü ḫaṭa'i Muhammed b. İsmâ'îl el-Buḫârî fi Târîḫih* (Haydarâbâd 1380); Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l-eḥâdîsi'l-mevzû'a* (Kahire 1380/1960, 1423/2002); İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl* (I-VI, Haydarâbâd 1381-1386/1962-1967, vefatı sebebiyle tamamlayamadığı VII. cildi Nâyif el-Abbâs hazırlamıştır, Beyrut 1976); Sem'ânî, *el-Ensâb* (I-VI, Haydarâbâd 1382-1386; eserin daha sonraki ciltlerini başkaları tahkik etmiştir); İbn Teymiyye, *er-Red 'ale'l-Aḫnâ'i ve istiḥbâbü ziyâreti ḫayri'l-beriyeye ez-ziyâretü's-şer'iyeye* (Riyad 1404); Muvaffakuddin İbn Kudâme, *'Umdetü'l-fukḥ* (Kahire 1379; Mekke, ts., Abdullah b. Abdurrahman el-Bessâm'ın şerh ve hâşisiyle birlikte); İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menârü'l-münîf fi's-şahîḫ ve'z-za'îf* (Riyad 1416/1995, 1419/1998).

Muallimî'nin diğer âlimlerle birlikte yayımına katıldığı eserler de şunlardır: Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (I-X, Haydarâbâd 1344-1357, IV-X. ciltlerinin neşrine katılmıştır); Kemâleddin el-Fârisî, *Tenkiḫü'l-menâzır li-zevî'l-ebşâr ve'l-beşâ'ir* (Haydarâbâd 1347-1348/1928-1929; Kahire 1984); İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine* (I-IV, Haydarâbâd 1348-1350); İbnü's-Şecerî, *el-Emâli's-Şeceriyeye* (Haydarâbâd 1349/1930); İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-şafve* (Haydarâbâd 1936); Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Şerḫu terâcimi ebvâbi Şahîḫi'l-Buḫârî* (Haydarâbâd 1356); Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye* (Haydarâbâd 1357/1938); İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târiḫi'l-mülûk ve'l-ümem* (V-X, Haydarâbâd-Dekken 1357-1359/1938-1940); İbnü's-Sünnî, *'Amelü'l-yevm ve'l-leyle* (Haydarâbâd 1358); İbn Hâleveyh, *İ'râbü selâsine sûreten mine'l-Ḳur'âni'l-kerîm* (Haydarâbâd-Kahire 1360/1941); Ebû Avâne el-İsferâyînî, *Müsnedü Ebî 'Avâne* (I-II, Haydarâbâd 1362-1363); İbn Teymiyye, *el-Cevâbü'l-bâhir fi züvvâri'l-mekâbir* (Kahire 1376/1957; Riyad 1401/1981, 1404/1984).

BİBLİYOGRAFYA :

Muallimî, *Hel yûdrikü'l-me'mûmür-rek'ate bi-idrâkihi'r-rükû'a ma'a'l-imâm* (nşr. Abdurrahman b. Abdülkâdir el-Muallimî), San'a 1414/1993, neşredenin girişi, s. 7-16; a.mlf., *'İlmü'r-ricâl ve ehemmiyetühü ve keyfe'l-baḫş 'an aḫvâli'r-ruvât* (nşr. Ebû Muâz Tânk b. Avazullah), Kahire 1414/1994, neşredenin girişi, s. 7-13; a.mlf., *'İmâretü'l-ḫubûr* (nşr. Mâcid b. Abdülazîz ez-Ziyâdî), Mekke 1418/1998, neşredenin girişi, s. 7-69; a.mlf., *Fevâ'id fi Kitâbi'l-İl'el li'bn Ebî Hâtîm* (nşr. Abdürrezzâk b. Es'adullah b. Abdür-raûf), Riyad 1420/1999, I, 13-17 (kendi biyografisi); a.mlf., "el-Mu'allimî ve's-Senûsî fi meclisi'l-İdrîsî 1337/1919" (nşr. Abdullah b. Muhammed b. Hüseyin Ebû Dâhiş), *'Âlemü'l-kütüb*, XII/2, Riyad 1411/1991, s. 190-205, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 183-190; Zirikî, *el-A'lâm* (Fetullah), III, 342; Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, *Medḫal ilâ târiḫi neşri't-türâsi'l-Arabî*, Kahire 1405/1984, s. 203-205; Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, Beyrut 1408/1988, s. 86-87; Hâmîd İbrâhîm Muhammed, *eş-Şeyḫ Muhammed Zâhid b. Ḥasan b. 'Alî el-Kevserî ve cühüdühü'l-kelemîyye* (doktora tezi, 1408/1988), Câmîatü'l-Ezher Külliyyetü'Üsûli'd-dîn, s. 230-254; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Delîlü'l-mü'elleftî'l-İslâmîyye fi'l-memleketi'l-Arabîyyeti's-Su'ûdiyye: 1400-1409*, Riyad 1413/1993, s. 147, 248, 255, 466; a.mlf., *el-Mu'cemû'l-muşannef li-mü'elleftî'l-ḥadîsi's-şerîf*, Riyad 1423/2003, I, 86, 127, 211, 224, 225, 255, 336, 430; II, 670, 981; a.mlf., *Mu'cemû'l-mü'elleftîne'l-mu'âşrin: Vefeyât 1315-1424 (1897-2003)*, Riyad 1425/2004, I, 338-339; İsmâil b. Ali el-Ekvâ', *Hicerü'l-ilm ve me'âḫülüh fi'l-Yemen*, Beyrut 1416/1995, II, 645, 661; III, 1266-1267; Muhyiddin Atıyye v.dğr., *Delîlü mü'elleftî'l-*

ḥadîsi's-şerîf'l-maḫbû'a, Beyrut 1416/1995, I, 124, 125-126, 130, 151, 184, 233; II, 725; Abdullâh b. Abdurrahman b. Abdürrahîm el-Muallimî, *Mu'cemû mü'ellifi maḫtûṭâtî Mektebeti'l-Haremî'l-Mekkî eş-Şerîf*, Riyad 1416/1996, s. 459-460; a.mlf., *A'lâmü'l-Mekkiyyîn mine'l-ḫarni'l-lâsîf ile'l-ḫarni'r-râbîf 'aşer el-hicrî*, London 1421/2000, II, 900-903; Ebû Enes İbrâhîm b. Saîd es-Subeyhî, *en-Nüketü'l-ciyâdû'l-müntehabe min kelâmî şeyḫi'n-nüḫkâd Zehebiyyi'l-'aşr el-'Allâme 'Abdirrahmân b. Yaḫyâ el-Mu'allimî el-Yemânî*, Riyad 1420/2000; İbrâhîm Ahmed el-Makḫafî, *Mu'cemû'l-büldân ve'l-ḫabâ'ili'l-Yemeniyye*, San'a 1422/2002, I, 422, 641; II, 1417, 1584; M. Behcet el-Baytâr, "et-Tenkîl bimâ fi Te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâtil", *MMLADm.*, XLII/3 (1387/1967), s. 574-580; M. Halef Selâme, "Ḥayâtü's-Şeyḫ el-Mu'allimî el-Yemânî", *el-Ḥikme*, sy. 15, Manchester 1419/1998, s. 435-466; Hişâm b. Abdurrahman el-Bağdâdî, "Mî'etü fâ'ide ḥadîsiyye min kitâbi't-Tenkîl li'l-Mu'allimî el-Yemânî", a.e., sy. 17 (1999), s. 367-400; Ali b. Muhammed el-İmrân, "'Arz 'an kitâb: Mevsû'atü'âşâri's-Şeyḫ el-'Allâme 'Abdirrahmân b. Yaḫyâ el-Mu'allimî", *Mecelletü'd-dirâsâti'l-İslâmîyye, Külliyyetü't-terbiye Câmî'atü'l-Melik Su'ûd*, XXV/2, Riyad 1423/2013, s. 267-288; Cemâl Hizâm en-Nizârî, "el-Mu'allimî 'Abdirrahmân b. Yaḫyâ", *el-Mevsû'atü'l-Yemeniyye*, San'a-Beyrut 1423/2003, IV, 2762-2764.

AHMET ÖZEL

MUĞNİYYE

(مغنية)

Muhammed Cevâd
b. Mahmûd b. Muhammed
b. Mehdi Muğniyye (Mağniyye) el-Âmilî
(1904-1979)

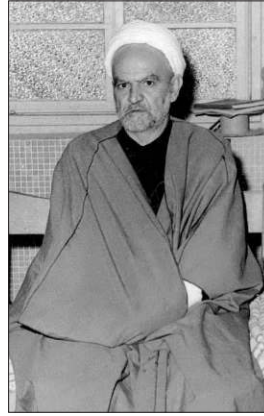
Lübnanlı Şîî âlimi ve düşünür.

Lübnan'da Cebeliâmil bölgesinde Sûr kazasının Tayrûdebbâ köyünde doğdu. Âl-i Muğniyye diye anılan bir ulemâ ailesine mensuptur. Muhammed Cevâd kendi aile adını Muğniyye şeklinde kaydetmekle birlikte Mağniyye olarak da okunabileceğini belirtir ve bunun VI. (XII.) yüzyılda ilk atalarının Cebeliâmil'e göç ettikleri Ceza-yir'deki aynı adlı şehirle mi, yoksa ninele-rinin zenginliğinden dolayı Muğniyye diye anılmasıyla mı ilişkili olduğunu bilmediğini söyler (*Tecâribü Muhammed Cevâd*, s. 25; ilk okuyuş için ayrıca bk. *A'yânü's-Şî'a*, V, 315). Günümüzde Ceza-yir'in kuzeybatısında Tilimsân'a bağlı Mağniyye adlı yerleşim merkezinin de bu ismi zengin bir hanımın oraya yerleşmesinden dolayı aldığı kaydedilir.

Muhammed Cevâd dört yaşında iken annesi vefat edince babasıyla birlikte Irak'ın Necef şehrine gitti. Dört yıl sonra tekrar köyüne döndü ve on yaşında iken babasının vefatı üzerine ağabeyi Abdülkerim'in himayesine girdi. İki yıl sonra

ağabeyi de öğrenim için Necef'e gidince küçük kardeşi Ahmed'le birlikte yoksulluk içinde bir hayat yaşamaya başladı. Bu duruma fazla dayanamayan Muhammed Cevâd köyün diğer bazı gençleri gibi başşehir Beyrut'a gitmeye karar verdi. Beyrut'ta çeşitli işlerde çalışıp geçimini sağlamaya gayret ettiyse de sıkıntı ve zorluklarla geçen yaklaşık dört yılın ardından tahsile gittiği Necef'te ağabeyinin yanına yerleşti (1925) ve ilk derslerini ondan aldı. Kardeşi Ahmed de bu sırada Necef'e geldi. Muğniyye daha sonra Muhammed Saîd Fazlullah, Âyetullah Ebü'l-Kâsım el-Hûî, Muhammed Hüseyin Kerbelâî, Seyyid Hüseyin el-Hammâmî gibi âlimlerden Arap dili ve edebiyatı, mantık, fıkıh ve usul okudu. Hüseyniyye Kütüphanesi'nde bulunan veya arkadaşlarından emanet aldığı tarih, siyer ve edebiyat kitaplarını okuyarak, çeşitli dergileri takip ederek kendini yetiştirdi. İlk makale ve şiirleri öğrenciliği sırasında *'İrfân* dergisinde yayımlandı. 1936'da memleketine dönerek vefat eden ağabeyinin yerine Ma'reke köyünde hocalık yapmaya başladı. Huzur bulmadığı bu köyden yakındaki Tayrûharfâ köyüne gitti (1939). Bu arada ilim ve kültür ortamından uzak kaldığı için Beyrut'tan *Hilâl*, *Muqtefat*, *er-Risâle* gibi dergilerin sayılarını, aralarında Doğulu ve Batılı düşünür ve ediplerin bulunduğu çeşitli müelliflerin kitaplarını alıp okudu. Yaklaşık dokuz yıl kaldığı bu köyde huzurlu bir ortamda fıkıh, tarih, felsefe, edebiyat alanlarında incelemelerini sürdürdü, Doğu ve Batı kültürüne dair zengin birikim sahibi oldu. İlk risâlelerini ve kitaplarını bu sırada yazmaya başladı. Bunlardan *el-Vaz'u'l-ĥâdir fi Cebeli 'Amil* 1947'de basıldı.

1948'de Beyrut'ta Yüksek Ca'ferî Şer'iyye Mahkemesi'nde kadı olarak görev başlayan Muğniyye ertesi yıl mahkemenin müsteşarlığına tayin edildi. 1951'de Lübnan'da Şiîler'in en yüksek dinî-resmî makamı sayılan bu mahkemenin reisliğini üstlendi. Kendi konumuna uygun bir ilim ve kültür çevresi bulduğu Beyrut onun önüne yeni ufuklar açtı; dergi ve gazetelerde yazılar yazdı, muhtelif cemiyet ve kulüplerde yaptığı konuşmalarda görüşlerini dile getirdi, eserlerini peş peşe yayımlama imkânı buldu. Ülkenin bağımsızlığı yönündeki hareketleri ve Filistin davasını desteklemesi, bazı konularda yöneticilere ters düşmesi sebebiyle onların ve sömürge makamlarının tepkisini çekti. 1956'da mahkeme reisliğinden mahkeme danışmanlığına nakledildi ve 1968'de emekliye ayrılincaya kadar bu görevde kaldı. 1963'te

Muğniyye

Kahire'ye ve İmam Ali er-Rızâ'nın kabrini ziyaret için Meşhed'e gitti. Bir yıl sonra hac farızasını yerine getirdi, bu vesileyle çeşitli âlimlerle fikir alışverişinde bulundu. Üzerinde iki yıl kadar çalıştığı *Fıkhü'l-İmâm eş-Şâdık* adlı kitabı 1966'da yayımlanınca büyük ilgi ve takdir topladı. Daha sonra yazmaya başladığı geniş tefsirini 1968'de tamamladı. Emekliliğinin ardından her yıl muharrem başında Kerbelâ'yı ziyaret etmeyi âdet haline getirdi. 1971'de Kahire ve Asvân'a yaptığı geziden sonra Kahire'ye yerleşmeye karar verdiyse de Mısır'ın içinde bulunduğu siyasî şartlar yüzünden tekrar Beyrut'a döndü. Âyetullah Şeriat-medârî'nin davetiyle gittiği ve yaklaşık iki yıl kaldığı Kum şehrinde sosyal ve siyasal ilişkilerden uzak Dârü't-tebliğ'de ders verdi. 1975'te Lübnan'da çıkan iç savaşı önlemek için büyük gayret gösterdi, ancak bir sonuç elde edemeyince altı ay sonra Necef'e göç etti. Burada bir yıl kaldı ve ardından Şeriat-medârî'nin isteğiyle Kum'a giderek yine Dârü't-tebliğ'de ders okuttu. 1979'da İran'da Humeyni'nin önderliğinde gerçekleşen devrime destek verdi, *el-Humeyni ve'd-devletü'l-İslâmiyye* adıyla sağlığında basılan son kitabında ve bazı makalelerinde Humeyni'ye olan desteğini teyit etti. Bununla birlikte onun "velâyet-i fakih" düşüncesini eleştirmekten geri durmadı. Bu arada kendi eserlerini bastırmak üzere oğlu Abdülhüseyin'le birlikte Dârü'l-Cevâd adlı bir yayınevi açtı. 24 Kasım 1979 tarihinde Hüseyniyye törenine katılmak için davet edildiği Sayda'da konuşma yaparken fenalık geçirince hastaneye kaldırıldı ve ardından Beyrut'a götürüldü, 8 Aralık'ta burada vefat etti. Kendisi herhangi bir tören yapılmadan evine en yakın mezarlığa gömülmeyi vasiyet ettiği halde oğlu Abdülhüseyin'in isteğiyle diğer bazı büyük Şiî âlimleri gibi cenazesine Necef'e nakledilerek Hz. Ali'nin türbesindeki bir hücrede defnedildi.

Muğniyye dinî, akfî ilimler yanında klasik ve çağdaş felsefî akım ve ideolojilere, Doğu ve Batı kültürüne, Şîa fıkhiyla birlikte Sünnî mezheplerin fıkhiına da vâkıftı. Din âlimlerinin çağdaş kültür ve düşünce akımları hakkında bilgi sahibi olmaları, ye ni nesilleri kendi dilleri ve mantıkları ile anlamaya çalışmaları gerektiğini söyledi. Dinî, felsefî, siyasî vb. konularda dönemin âlim, edip ve düşünürleriyle tartışmaya girmiş, çeşitli eleştirilere karşı Şîa'nın görüşlerini savunmuştur. Şiîliği bir mezhep olarak İslâm kaynaklarından hareketle tanımlama, Şîa fıkhiını akıl ve felsefeyle irtibatlandırma, İslâm mezheplerini karşılaştırarak bunları birbirine yakınlaştırma çabalarına akılcı bir yöntemle destek olmuş, ilmî araştırmalarda bir araç olarak akla itibar ederken çağdaş akılcılığı eleştirmiştir (Halîl Ahmed Halîl, III, 1806). Şîa'da ictihad kapısının her zaman açık olduğunu, dinin hayatı tanzim ve ıslah ederek en mükemmele ulaşmayı hedeflediğini söyleyen Muğniyye bu gelişmenin en önemli etkenlerinden biri olarak kabul ettiği ictihadi, belirli şartlar taşıyan âlimlerin bir metodoloji içinde genel ilkeleri ve maslahatı gözeterek çözüm bulma çabaları şeklinde nitelendirmiş, hayat şartları dünden bugüne değiştiğinden muâmelât alanında bir taraftan şer'î nasların hedeflerini anlamak, diğer taraftan yeni problemlere çözüm bulmak için ictihada ihtiyaç duyulduğunu, dinde tecdidin bir taraftan akidenin tashih ve tasfiyesi, bir taraftan da pratik hayatın ihtiyaçlarına cevap verebilmek için gerekli olduğunu söylemiştir (*eş-Şî'a fi'l-mizân*, s. 369-374; Hâdî Fazlullah, s. 108-113, 116-120).

Farklı din ve mezheplerin asırlarca birlik içinde yaşadığı Lübnan'da dış düşmanların çıkarıp desteklediği, bozuk siyasal ve ekonomik düzenin beslediği hizipçiliğin son bulmasını, vatan birliğinin adalet, eşitlik ve dayanışma esasları üzerine kurulmasını savunan Muğniyye (*a.g.e.*, s. 313-334), İslâm birliği ideali çerçevesinde İslâm devletlerinin bütün müslümanlara karşı sorumluluklarını bilmeleri, onların problemleriyle ilgilenmeleri, bütün Sünnî ve Şiî mezheplerin Kur'an ve Sünnet'in hakemliğinde birlik oluşturmaları; mezhep taassubu, geçmişten gelen düşmanlıklar, yöneticilerin siyasî emelleri, sömürgeci Batı'nın müdahaleleri gibi ayrılığı körükleyen sebepleri ortadan kaldırmaları, bunlardan kurtulmak için inanç, ahlâk, hak, adalet, yardımlaşma, mûsamaha prensipleri etrafında birleşmeleri gerektiğini kaydeder (*a.g.e.*, s. 294-305).

Muğniyye, çeşitli eserlerinde imamların ve onların yokluğunda fakihlerin toplum liderliği konusunu da ele almış (*Felsefetü'l-velâye*, s. 24-41, 55-60; *eş-Şî'a fi'l-mîzân*, s. 38-47, 333-340, 428-433; *el-İslâm ve'l-âkl*, s. 192-195, 200-208, 221-228), *el-Humeynî ve'd-devletü'l-İslâmiyye* adlı son kitabında Humeynî'nin *el-Hükûmetü'l-İslâmiyye*'sini açıkça eleştirmiştir. Bu çalışma, devrim sırasında başarısının zirvesinde iken Humeynî'nin siyasî düşüncesinin temel kabullerini tenkit eden, Şîi bir âlimin kaleme aldığı belki de tek eser olup ilk neşrinden sonra bir daha basılmamıştır (Talib M. Aziz, s. 194). Muğniyye, ilim ve takvâsına saygı gösterdiği Humeynî'nin gerçekleştirdiği devrimi XX. yüzyılın en önemli olaylarından biri kabul etmekle birlikte dinî kurumları muhafaza ile mükellef olan ulemânın rehberlik ettiği devletin mâsum imamın yönetimiyle bir tutulamayacağını, din adamlarının toplumu eğitmesine, helâli ve haramı öğretmesine rağmen yönetimde hak talep edemeyeceğini dile getirir (Fouad Ajami, s. 198). Humeynî'nin, İslâm devleti liderliğini Hz. Peygamber'den ve imamlardan sonra fakihlerin miras aldığı görüşünü de sorgulayan Muğniyye hem naklî hem akfî delillere dayanarak bu iddiaya karşı çıkar. Ona göre peygamberler ve imamlar Allah tarafından tayin edildikleri, hatadan berî oldukları ve bu sebeple güçlerini kötüyü kullanamayacaklarından mutlak otorite sahibidir. Bu durum fakihler için söz konusu değildir; zira onlar unutkanlık, yanılma, kibir, aldanma, taraf tutma gibi zaafı yüzünden, ayrıca çevre, sosyal mevki ve ekonomik şartlardan etkilenecek hataya düşebilirler. Muğniyye, mâsum imamın yokluğunda egemenliğin tek başına fakihlere değil halka ait olduğunu, fakihler dahil olmak üzere halkın kanun çıkarıp yürürlüğe koyacak ve düzeni sağlayacak temsilciler seçmesi gerektiğini düşünür. Humeynî'nin en önde gelen muhaliflerinden biri olan Âyetullah Şeriatmedârî'nin halkın kendi kendini yönetmesi gerektiğine ve devleti bir sınıftan ya da şahsın tek başına idare etmesinin câiz olmadığına dair görüşünden de destek alan Muğniyye, daha önceki Şîi âlimlerinden Şeyh Murtaza Ensârî'nin imamın yokluğunda fukahaya da imam gibi itaatin vâcip olduğuna dair delil bulunmadığına, Seyyid Muhammed Bahrülulûm'un bu durumda fakihin halka karşı herhangi bir önceliğe sahip olmadığına ve Mirza Nâî'nin gaybet halinde fakih için iftâ ve kazâ velâyeti sabit olmakla beraber umumi velâyeti

sübûtu konusunda şüphe bulunduğu dair görüşlerine de atıfta bulunur (*el-İslâm ve'l-âkl*, s. 225-226; Mallat, s. 21-25; Ali el-Muhrikî, s. 148-150; Talib M. Aziz, s. 194-195). Humeynî ile Muğniyye'nin bu ihtilâfî bir açıdan bakıldığında iki müctehid arasındaki ilmî bir tartışma olarak görülse de Humeynî'nin Şîiğin hâkim inanc olduğuna, dinin devlet için varlık şartı sayılabildiği büyük bir ülkede yaşamasının, Muğniyye'nin ise farklı din ve inançların bir arada bulunduğu, yabancı güçlerin gölgesinde, tam bağımsızlığa kavuşmamış küçük bir ülkedeki azınlığa mensup bulunmasının bu iki farklı bakış açısı üzerindeki etkisine dikkat çekilir (Fouad Ajami, s. 198). Karl-Heinrich Göbel, hazırladığı doktora tezinde tarafların görüşlerini incelemiştir (*Moderne schiitische Politik und Staatsidee: nach Taufiq al-Fukâiki, Muḥammad Ğawad Muğniya, Rūḥullāh Humainî*, Opladen 1984). Muğniyye, Kerbelâ olayı vesilesiyle düzenlenen 10 muharrem yas törenlerini Hz. Hüseyin'in, uğruna hayatını verdiği adalet ve özgürlük ilkelerini anlamak ve bunları gerçekleştirmeye çalışmak için bir vesile kabul etmekle birlikte bu sırada kefenler giyilerek yüze, başa ve sırtta vurulmasının halk kesiminin cehaletinden kaynaklandığını, ne dinde ne mezheplerinde buna dayanak bulunamayacağını belirtir ve bu yanlış uygulamaya başta Muhsin el-Emîn olmak üzere az sayıda âlim dışında kimsenin karşı çıkmamasını yadırgar (*el-Cevâmî' ve'l-fevâriḳ*, s. 183-184; *Tecâribü Muḥammed Cevâd*, s. 296).

Eserleri. Muğniyye'nin kaleme aldığı, bir kısmı tekrarlardan ibaret almış kadar eserinin çoğu popüler nitelikte olmakla birlikte fıkıh, çağdaş hukuk ve tefsire dair bazı eserleri konuya derinlemesine nüfuz eden, aynı zamanda eleştirel yönleri bulunan incelemelerdir. **1. el-Fıḳḳ 'ale'l-mezâhibi'l-ḥamse** (Beyrut 1960, 1382, 1402/1982, 8. bs. 1414/1994; nşr. Sâmî el-Gureyrî, Kum 1390 hş./2011; Far. trc. Kâzım Pürcevâdî, *Fıḳḳ-i Tatbîki-yi Mezâhib-i Pencgâne*, Tahran 1366 hş.). Müellifin fıkıhtaki yetkinliğini ortaya koyan, ibadet ve aile hukuku konularını dört Sünnî mezheple Ca'ferî fikhına göre ele alan bu önemli eseri bir taraftan toplumun içinde bulunduğu mevcut şartlara ve problemlere cevap verebilecek fikhî bir tecdid, diğer taraftan Ehl-i sünnet ve Şîa arasında yakınlaşmayı sağlama, ayrılık düşüncelerini sınırlama, özellikle Lübnan gibi bir ülkede dinî gruplar arasındaki farklılıkları aşarak siyasî emellerle toplumun bölünmesini önleme düşüncesinin bir ürünüdür

(Ali el-Muhrikî, s. 76-77). **2. eş-Şî'a ve'l-ḥâkimûn** (Beyrut 1381/1961, 1981, 1992, 7. bs.; nşr. Sâmî el-Gureyrî, Kum 1428/2007; Far. trc. Mustafa Zemânî, *Şî'a ve Zimâm-dârân-i Hüdser*, Kum 1343 hş., 1381 hş.; Tahran 1390 hş.). Bu eserde, Şîa ve zaman içinde ortaya çıkan devletler ve diğer güç merkezleriyle Şîa'nın ilişkilerinin başlanğıçtan günümüze kadar tarihi ele alınmıştır. **3. Fıḳḳü'l-İmâm Ca'fer eş-Şâdiḳ** (I-VI, Beyrut 1385/1965, 1966, 1404/1984, 5. bs.; Far. trc. Murtaza Fehîm Kirmânî, Kum 1381 hş.). Muhammed Bâkır es-Sadr'ın İslâm hukukunun sosyal boyutlarına vukufundan dolayı başyapıt olarak övdüğü eserde (Talib M. Aziz, s. 193) Ca'ferî fikhî bir bütün halinde ve geniş kitleler tarafından kolayca anlaşılabilmesi için sade bir dille ele alınmıştır. **4. et-Tefsîrû'l-kâşif** (I-VII, Beyrut 1968, 1978, 1990; Far. trc. Mûsâ Dâniş, *Tefsîr-i Kâşif*, I-VII, Kum 1383-1390 hş.). Bu eserinde eski müfessirlerden farklı bir yöntem uygulayan Muğniyye, Kur'an'ın lafzî mânasından ziyade hakikatini, genel ilkelerini kavramayı ve Kur'an'ı hayatla ilişkilendirmeyi hedef almış, ikna düşüncesinin baskın geldiği açık bir üslup kullanmış, yorumlarında âyetler arasında mevcut olduğunu söylediği derin anlam birlik ve bütünlüğünü göz önünde bulundurmıştır. Onun daha muhtasar tefsiri de *et-Tefsîrû'l-mübîn* adını taşır (Beyrut 1978, 1404/1984, 4. bs. 1995; Kum 1386 hş./2007). **5. Fi Zılâlî Nehci'l-belâğa** (I-IV, Beyrut 1972-1973, 3. bs. 1979; Far. trc. Muhammed Cevâd Ma'mûrî v.dğr., *Der Sâyesâr-i Nehci'l-belâğa*, I-VI, Kum 1387 hş.). Hz. Ali'ye nisbet edilen söz, hutbe ve mektupların derlendiği *Nehcü'l-belâğa*'nın şerhi olup İbn Ebû'l-Hadîd'in tarih ve edebiyat, Ebû'l-Kâsım el-Hû'nin kelâm ve tasavvuf ağırlıklı şerhlerine karşılık Muğniyye insanı ve insanın inancını merkeze almıştır (Hâdî Fazlullah, s. 390-395). **6. Felsefât İslâmiyye** (Beyrut 1398/1978; I-II, Kum 1385 hş./2006, 1386 hş./2007). Aynı olarak da neşredilen şu eserlerden oluşur: *Felsefetü't-tevhîd ve'l-velâye* (4. bs. Beyrut 1971); *Me'âlimü'l-felsefeti'l-İslâmiyye* (Beyrut 1380/1960; Far. trc. Muhammed Rızâ Atâ-yî, *Huṭûṭ ber Ceste'i ez Felsefe u Kelâm-i İslâmî*, Meşhed 1364 hş.); *Naẓarât fi't-taşavvuf ve'l-kerâmât* (Beyrut., ts. [el-Mektebetü'l-Ehliyye]; Far. trc. Muhsin Bihbehânî, *Nigâhi be Taşavvuf u Kerâmet-hâ-yi Şüfiyân*, Tahran, ts.); *Felsefetü'l-mebde'* ve *'l-me'âd* (Beyrut 1962, 1982; Far. trc. Latîf Râşidî, *Felsefe-i Mebde u Me'âd*, Kum 1371 hş.); *'Alî ve'l-felsefe*

(Beyrut 1963; Bağdat 1971); *el-İslâm binazra 'aşriyye* (Beyrut 1973, 1978; Far. trc. Ali Rızâ İsmailâbâdî, *Rüyyerdi-Dübâre be-İslâm*, Meşhed 1381 hş.). **7.** *eş-Şî'a fi'l-mizân* (Beyrut 1399/1979; Kum 1386 hş./2007). *eş-Şî'a ve't-teşeyyü'*, *Ma'a's-Şî'ati'l-İmâmiyye ve el-İsnâ'aşeriyye ve Ehlü'l-beyt* adlı eserlerden meydana gelen bu kitapta Şîa inancı Ehl-i sünnet tarafından da sahih kabul edilen delillerle temellendirilip savunulmuştur. **8.** *'Aklıyât İslâmiyye* (I-II, Beyrut 1404/1984; nşr. Sâmî el-Gureyrî, Kum 1385 hş./2006). Bu da şu eserlerden meydana gelir: *Allâh ve'l-'aql* (Beyrut 1959, 1983; Far. trc. Ali Ekber Sabâ, *Hudâ u Hred*, Tebriz 1343 hş.); *Şübêhâtü'l-mülhidîn ve'l-icâbetü 'anhâ* (Beyrut 1986); *en-Nübüvve ve'l-'aql* (Beyrut 1959, 1983; Far. trc. *Peyâmberân ez Didegâh-i 'Aql*, Tahran 1367 hş.); *el-Âhire ve'l-'aql* (Beyrut 1959, 4. bs. 1410/1990, bu son baskıda bir kısmı *'Aklıyât İslâmiyye'*nin içinde yer alan bazı risâleler de mevcuttur; Far. trc. Kâmil Hayrhân, *Me'âd ez Nazar-ı 'Aql*, Kum 1344 hş.); *İmâmetü 'Ali beyne'l-'aql ve'l-Kur'an* (Beyrut 1970, 1983, 10. bs.; nşr. Sâmî el-Gureyrî, Kum 1388 hş./2009); *'Ali ve'l-Kur'an* (Beyrut, ts.; Far. trc. Yûsuf Sıddîk Keylânî, *Hûşid-i İmân*, Reşt 1380 hş., Kum 1386 hş.; trc. Muhsin Bihbehânî, *'Ali ve Kur'an*, Tahran 1343 hş.); *el-Mehdî el-Muntazar ve'l-'aql* (Beyrut 1959, 1983; Far. trc. İbrâhîm Vahîd Dâmegânî – Azîzullah Hüsnî Erdekânî, *Zemândâr-ı Âyende*, Tahran 1344 hş.); *el-Hüseyn ve'l-Kur'an* (Beyrut 1974; Far. trc. Muhammed Resûl Deryâyî, *Şehâdet, Hüseyn, Kur'an*, Tahran 1381 hş.); *el-İsnâ'aşeriyye ve Ehlü'l-beyt* (Beyrut 1984, 1989; nşr. Sâmî el-Gureyrî, Kum 1387 hş./2009); *Mefâhîm insâniyye fi kelimâti'l-İmâm Ca'fer eş-Şâdık* (Beyrut 1977; Far. trc. Mustafa Zamânî, *Merdân-ı Pâk ez Nazar-ı İmâm Şâdık*, Kum 1368 hş.); *Beyne'llâhi ve'l-insân* (Beyrut 1964, 1982). **9.** *el-Mecâlisü'l-Hüseyniyye* (Beyrut 1956, 1984, 4. bs.). Kerbelâ Vak'ası'yla ilgili törenler, ağıt, ağlama ve dövünme gibi davranışlarla bunlara yöneltilen eleştirilere dairdir. **10.** *Ma'a's-Şî'ati'l-İmâmiyye* (Beyrut 1956; nşr. Sâmî el-Gureyrî, Kum 1388 hş./2009, *el-İsnâ'aşeriyye ve Ehlü'l-beyt* ile birlikte). **11.** *el-İslâm ma'a'l-hayât*. Çeşitli dergi ve gazetelerde çıkan yazıların içeren eserin sonunda müellifin uzun ilim yolculuğunu da kapsayan otobiyografisi yer alır (Beyrut 1959, 1961, 1979). Bu son bölüm daha sonra müellif tarafından geliştirilmiş, ardından oğlu Abdülhü-

seyin Muğniyye'nin ilâveleri ve diğer bazı âlimlerin Muğniyye hakkındaki görüşleriyle birlikte *Tecâribü Muḥammed Cevâd Muğniyye* adıyla yayımlanmıştır (Beyrut 1400/1980; nşr. Riyâz ed-Debbâğ, Kum 1425). **12.** *el-Fuşûlü's-şer'iyye 'alâ mezhebi'l-İmâmiyye* (Beyrut 1961). Müellif bu eserinde hâkimlere yardımcı olmak için Ca'ferî aile hukukunu sade bir dille ve yaklaşık 300 maddede özetlemiştir. **13.** *Ma'a baḫâleti Kerbelâ: es-Seyyide Zeyneb* (Bağdat 1962; Far. trc. Ali Rızâ Ricâlî, *Yâdgâr-ı Haymehâ-yi Sûhte*, Kum 1379 hş.). *el-Mecâlisü'l-Hüseyniyye* ile birlikte *el-Hüseyn ve baḫâletü Kerbelâ* adıyla da yayımlanmıştır (nşr. Sâmî el-Gureyrî, Kum 1384 hş./2005, 1385 hş./2006). **14.** *el-Vücûdiyye ve'l-ğaseyân* (Beyrut 1397/1977). Eserde Varoluşçuluk ve bu düşüncenin temsilcileriyle Jean Paul Sartre'in hayatı ve başta *l'Etre et le néant* olmak üzere eserlerinden hareketle fikirleri incelenip tartışılmıştır. **15.** *Nefeḫât Muḥammediyye* (Beyrut 1400/1980, 1986; Far. trc. Ahmed Nâzım, *Nesimî ez Bustân-i Ḥazret-i Muḥammed*, Kum 1387 hş.). İslâm'ın temel ilkeleriyle ilgili kısa ve özlü bazı hadisleri ve açıklamalarını içerir. **16.** *İsrâ'iliyyâtü'l-Kur'an* (2. bs. Beyrut 1404/1984). Kur'an-ı Kerim'de İsrâilîoğulları'na dair âyetleri yahudi inancı, tarihte yahudiler, İsrail Devleti ve siyonizmle ilgili konuları içermektedir. **17.** *el-İslâm ve'l-'aql* (Beyrut 1991). *Allâh ve'l-'aql*, *en-Nübüvve ve'l-'aql*, *el-Âhire ve'l-'aql*, *el-Mehdî el-Muntazar ve'l-'aql* adlı eserlerin bir araya getirilmesinden ibarettir. **18.** *Makâlât* (I-III, Beyrut 1993, 2. bs.). Müellifin çeşitli dergilerde çıkan dinî, siyasî, içtimâî, felsefî ve fikhî yazılarının toplandığı *Min Hünâ ve hünâke* (Beyrut 1968), *Şafâhât li-vaḫti'l-ferâğ* (Beyrut 1379/1979, 1984), *Min zâ ve zâke* (Beyrut 1399/1979) adlı eserleri sonra bu adla bir araya getirilmiştir. **19.** *el-Cevâmi' ve'l-fevâriḫ beyne's-Sünne ve's-Şî'a* (nşr. Abdülhüseyn Muğniyye, Beyrut 1414/1994). İtikad, siyaset, Ehl-i beyt, mehdî, takıyye ve fûrû-i fikh konularında Ehl-i sünnet ile Şîa arasındaki ittifak ve ihtilâflara dair olup Muğniyye'nin eserlerinden oğlu tarafından yapılan seçmelerle meydana getirilmiştir. **20.** *eş-Şî'a ve't-teşeyyü'* (nşr. Sâmî el-Gureyrî, Kum 1388 hş./2009; Far. trc. Şemseddin Mar'aşî, *Şî'a ve Teşeyyü'*, Kum 1355 hş.).

Muğniyye'nin diğer eserleri de şunlardır: *el-Vaz'u'l-hâdir fi Cebeli 'Âmil* (Sayda 1366/1947; Beyrut 1984); *Ehlü'l-beyt menziletühüm ve mebâdi'ühüm 'in-*

de'l-müslimîn (Beyrut 1956, 1404/1984; Far. trc. Ca'fer Gadbân, *Ḥânedân-ı Nübüvvet*, Tahran 1385 hş.); *Ma'a 'ulemâ'i'n-Necefi'l-eşref* (Beyrut 1962, 1984); *el-Ḥac 'ale'l-mezâhibi'l-ḥamse* (Beyrut 1964); *Hâzihî hiye'l-Vehhâbiyye* (Beyrut 1964, 1982; nşr. Sâmî el-Gureyrî, Kum 1385 hş./2006; Far. trc. Seyyid İbrâhîm Seyyid Alevî, *În est Âyin-i Vehhâbiyet*, Tahran 1351 hş.); *Uşûlü'l-işbât fi'l-fikh-i'l-Ca'ferî* (Beyrut 1964); *el-Aḫvâlü's-şahşiyye* (Beyrut 1964; Far. trc. Mustafa Cebbârî – Hamîd Mescidsarâyî, Tahran 1379 hş.); *Felsefetü'l-velâye* (4. bs. Beyrut 1404/1984); *Felsefetü't-tevhîd* (4. bs. Beyrut 1404/1984); *'İlmü üşûli'l-fikh fi şevbihi'l-cedid* (Beyrut 1975, 1980; Kum 1388 hş.); *Felsefetü'l-aḫlâk fi'l-İslâm* (Beyrut 1977, 1979, 1983; nşr. Sâmî el-Gureyrî, Kum 1386 hş./2007); *Kıyem insâniyye fi fikh-i'l-İmâm Ca'fer eş-Şâdık* (Beyrut 1977); *Fi Zılâli's-Şahîfeti's-Seccâdiyye* (Beyrut 1979); *el-Ḥumeynî ve'd-devletü'l-İslâmiyye* (Beyrut 1979); *Mezâhib felsefiyye ve kâmusü muştalahât* (Beyrut, ts., 4. bs. Beyrut 1404/1984; nşr. Sâmî el-Gureyrî, Kum 1386 hş./2007); *Fezâ'ilü'l-İmâm 'Ali* (Beyrut 1984, 1991); *Da'vetüt-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslâmiyye* (Beyrut 1406/1986).

Muğniyye hakkındaki monografilerden bazıları şunlardır: Hâdî Fazlullah, *Muḥammed Cevâd Muğniyye: Fikr ve işlâh* (Beyrut 1993); Ali el-Muhrîkî, *Muḥammed Cevâd Muğniyye: Sîretühü ve 'aḫâ'ühü* (Menâme 1417/1997); a.mlf., *Muḥammed Cevâd Muğniyye: Me'ârikuhü ve müsâcelâtühü'l-ilmîyye* (Beyrut 2011); Cevâd Ali Kessâr, *Muḥammed Cevâd Muğniyye: Ḥayâtühü ve menhecühü fi't-tefsîr* (Kum 1378 hş./2000); İsmâ Ay-tâvî, *Muḥammed Cevâd Muğniyye ve meşrû'uhü'l-işlâhî: Dirâse sûsyûlûciyye* (Beyrut 1429/2008); Mehdi Ahmedî, *Muḥammed Cevâd Muğniyye: Fakihî Nevgerâ* (Tahran 1383 hş., 1389 hş.; Ar. trc. Abdülhüseyn Necefi Bihbehânî, *Târîhu's-Şeyh Muḥammed Cevâd Muğniyye*, Tahran 1428/2007; T trc. Sedat Baran, *Yenilikçi Fakih Şeyh Muḥammed Muğniyye*, Tahran 1388 hş./2009); Hasan b. Mûsâ es-Saffâr, *Şecâ'atü't-ta'bir 'ani'r-re'ye: eş-Şeyh Muḥammed Cevâd Muğniyye ümmûzecen* (Beyrut 2009).

BİBLİYOGRAFYA :

Muğniyye, *Felsefetü'l-velâye*, Beyrut 1404/1984, s. 24-41, 55-60; a.mlf., *eş-Şî'a fi'l-mizân*, Beyrut 1409/1989, s. 38-47, 333-340, 369-374, 428-433; a.mlf., *el-İslâm ve'l-'aql*, Beyrut 1991, s. 192-195, 200-208, 221-228; a.mlf., *el-Cevâmi' ve'l-fevâriḫ beyne's-sünne ve's-Şî'a* (nşr.

Abdülhüseyin Muğniyye), Beyrut 1414/1994, s. 183-184; a.mlf., *Tecâribü Muhammed Cevâd Muğniyye* (haz. Abdülhüseyin Muğniyye, nşr. Riyâz ed-Debbâğ), Kum 1425/2000; a.mlf., *eş-Şî'a ve'l-hâkimûn*, Kum 1428/2007, s. 19, 40-42; M. Kâzım Mekki, *el-Hareketü'l-fikriyye ve'l-edebîyye fi Cebeli Âmil*, Beyrut 1402/1982, s. 225, 226, 227-228; Yûsuf Es'ad Dâğır, *Meşâdirü'd-dirâseti'l-edebîyye*, Beyrut 1983, IV, 657-659; A'ÿânü's-Şî'a, V, 310, 315, 318; VIII, 39; IX, 205-206; X, 68-70; Âğâ Büzürg-i Tahrânî, *Tabakâtü a'lâmi's-Şî'a: Nuḳabâ'ü'l-beşer fi'l-karni'r-râbi'* 'aşer, Meşhed 1404, III, 1180-1181; Fouad Ajami, *The Vanished Imam: Musa al Sadr and the Shia of Lebanon*, Ithaca 1986, s. 75, 197-198; Chibli Mallat, *Shi'i Thought from the South of Lebanon*, Oxford 1988, s. 6, 8, 16-25, 30-31, 33-35, 41; Karl-Heinrich Göbel, "İmamate" (trc. Hamid Dabashi), *Expectation of the Millennium: Shi'ism in the History* (ed. Seyyed Hossein Nasr v.dğr.), New York 1989, s. 3-7; M. Hâdî el-Emîni, *Mu'cemü ricâli'l-fikr ve'l-edeb fi'n-Necef hilâle elf 'âm*, [baskı yeri yok] 1413/1992, I, 63-67; Hâdî Fazlullah, *Muhammed Cevâd Muğniyye: Fikr ve işlâh*, Beyrut 1413/1993; Vaddâh Şerâre, *Devletü Hizbillâh: Libnân müctema'an İslâmiyyen*, Beyrut 1996, s. 23-24, 26, 45-46, ayrıca bk. İndeks; Akiki-yi Bahşâyîşi, *Tabakât-ı Mufes-sirân-ı Şî'a*, Kum 1376 hş., V, 72-73; Ali el-Muh-rîki, *Muhammed Cevâd Muğniyye: Siretühü ve 'aḫâ'üh*, Bahreyn 1417/1997; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tekmiletü Mu'cemi'l-mü'ellifin*, Beyrut 1418/1997, s. 470-471; a.mlf., *Tetimmetü'l-A'lâm*, Beyrut 1418/1998, II, 63; a.mlf., *Mu'cemü'l-mü'ellifine'l-mu'âşirin: Vefeyât 1316-1424 (1897-2003)*, Riyad 1425/2004, II, 566; Ahmed el-Alâvine, *Zeylül-A'lâm*, Cidde 1418/1998, s. 173; Nizâr Abâza – M. Riyâz el-Mâlih, *İtmâmü'l-A'lâm*, Beyrut 1999, s. 229; Talib M. Aziz, "Popular Sovereignty in Contemporary Shi'i Political Thought", *Shi'ite Heritage: Essays on Classical and Modern Traditions* (ed. L. Clarke), New York 2001, s. 193-195, 197; Halîl Ahmed Halîl, *Mevsû'atü a'lâmi'l-'Arabî'l-mübdî'in fi'l-karni'l-işrin*, Beyrut 2001, III, 1801-1808; Kâmil Selmân el-Cübürî, *Mu'cemü's-şu'arâ*, Beyrut 1424/2003, IV, 375-376; Ca'fer el-Muhâcir, *A'lâmü's-Şî'a*, Beyrut 1431/2010, III, 1219-1220; Fuâd Sâlih es-Seyyid, *Mevsû'atü a'lâmi'l-karni'l-işrin fi'l-'âlemeyni'l-'Arabî ve'l-İslâmî*, Beyrut 1434/2013, II, 127-128; "Muğniyye", *Mevsû'atü tabakâti'l-fukahâ'* (nşr. Ca'fer es-Sübhânî v.dğr.), Kum 1382/1424 hş., XIV, 651-654; İsmail Safa Üstün, "Velâyet-i Fakih", *DİA*, XLIII, 21.

AHMET ÖZEL

MUHACİR

(مهاجر)

Osmanlı resmî literatüründe göçmenler için kullanılan bir terim.

Sözlükte "göç eden, hicret eden, göçmen" anlamındaki **muhâcir** kelimesi, Osmanlı literatüründe özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren geniş yer bulmuştur. Daha önce Osmanlılar fethedilen toprakları iskân etmek için türlü yollarla nüfus nakilleri yapmış, bunun yanında

bazı durumlarda yeni fethedilen bölge ve ya şehirlerde oturan yerli halkı iç kesimlerdeki şehirlere yerleştirmiştir. Ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mağlûbiyetle sona eren savaşların ardından kaybedilen topraklardaki müslüman, hatta gayri müslim halkın göç hareketi Osmanlı Devleti'nde önemli sorunlardan birini oluşturmuş, XIX. yüzyılda bu konuyla ilgilenmek üzere resmî komisyonlar, hatta nâzirliklere bağlı bürolar teşkil edilmiştir. Önceleri göç hadiseleri ortaya çıktığında muhacirler savaş alanına yakın bölgelere yerleştirilir ve konunun çözümü mahallî yöneticilere havale edilirdi. III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde zaman zaman meydana gelen göç olaylarında ahalinin mağdur edilmemesi yönünde tâlimatlar gönderilerek mesele üzerinde titizlikle durulması istenmiştir. II. Mahmud, Bosna eyaletinde çıkan isyanların bastırılmasından sonra burada bozulan iskân nizamının tekrar düzenlenmesine ve muhacirlerin sıkıntılarının giderilmesine dair fermanlar göndermiştir. Zamanla meselenin önemine ya da kapsamına göre geçici komisyonlar teşkilî yoluna gidilmiş, 1849'da Osmanlı Devleti'ne iltica eden Macar ve Leh mültecileri böyle bir heyet aracılığıyla iskân edilmiştir.

Osmanlı topraklarına yönelik olarak önceliklere göre çok daha geniş kapsamlı bir göç olayı Kırım Savaşı'ndan hemen sonra meydana geldi. Osmanlı ordusunun Kırım'dan çekileceğinin anlaşılması üzerine çok sayıda Kırımlı, Rusya'nın kendilerini Sibirya'ya süreceği ya da işbirlikçilikle suçlayıp cezalandıracağı endişesiyle Osmanlı topraklarına iltica etti. Başlangıçta bunların geçici ve kesin iskân mahallerine yerleştirilmesi, barınma, beslenme, giyim kuşamlarının sağlanması ve nihayet istihdam edilmesi hususu İstanbul'da Şehremanetine, Ticaret Nezâreti'ne ve Zaptiye Müşirliği'ne, taşrada ise mahallî yöneticilere havale edildi. Bu kuruluşlar verilen tâlimatlar doğrultusunda kendi görev alanlarına giren hususların halledilmesiyle meşgul olmaktadır. Şehremaneti İstanbul'a gelenlerden fakir olanların gemi nakliye ücretlerinin ödenmesi, geçici iskân mahallerinin tesbiti, yevmiye tahsisi, yiyecek, giyecek, ev eşyası, odun ve kömür gibi malzemelerin verilmesi gibi meselelerle uğraşırken Zaptiye Nezâreti kendi bütçesinden para ayırarak muhacirlerin sıkıntılarını gidermeye çalışmakta, Ticaret Nezâreti ise ülke genelinde vilâyetlerce yapılacak çalışmaların koordinasyonu yürütmekteydi. İskân işleriyle

ilgilenmek üzere vilâyetlerde tam yetkili memurlar görevlendirildi. Ancak Şeyh Şâmil'in 1859'da esir düşmesi yüzünden Kırımlılar yanında Kafkasya'dan da çok sayıda Çerkez ve Noyan muhacirinin göçü işlerin tek elden yürütülmesi gereğini ortaya çıkardı.

O zamana kadarki gelişmeleri, yapılan faaliyetleri ve ileride çıkabilecek sorunları inceleyen Meclis-i Vâlâ, hazırladığı 1 Ocak 1860 tarihli mazbata ile sayıları gittikçe artan muhacirlerin ülkeye girişinden tamamen yerleştirilmelerine kadar her türlü işleriyle ilgilenmek üzere Muhâcirin Komisyonu adıyla bir teşkilâtın kurulmasına karar verdi. Muhacirlerle ilgili haberleşme ve yazışmaların merkezi olarak düşünülen komisyon, devletin yaptığı yardımlardan başka kişilerden de yardım toplayacak ve halkı teşvik etmek için yardımda bulunanların isimlerini *Cerîde-i Havâdis* ve *Takvîm-i Vekâyi'*de yayımlayacaktı. Meclis-i Vâlâ'nın bu teklifi 5 Ocak 1860 tarihinde padişah tarafından onaylandı ve komisyon başkanlığına Trabzon Valisi Hâfız Paşa getirildi. Çalışma yeri olarak da Hamidiye Vakıf Dairesi tesbit edildi. Komisyon başlangıçta Ticaret Nezâreti'ne bağlı olarak faaliyet gösterdiyse de Temmuz 1864'ten itibaren müstakil bir kuruma dönüştürüldü.

İskân işlerinin daha sağlıklı yürütülebilmesi için muhacirlerin ülkeye girdikleri Trabzon, Samsun, Varna, Köstence gibi limanlarla iskân edilecekleri Konya, Adana, Siliştre gibi vilâyetlere birer iskân memuru gönderildi. Ancak Muhâcirin Komisyonu üstlendiği görevi yerine getirirken zaman zaman büyük aksaklıklarla karşılaşılıyordu. Özellikle Rusya'nın yaptığı baskı yüzünden muhacirlerin kıy ortasında limanlara sığınmak zorunda kalmaları aklıktan ölümlere, kolera, tifüs, dizanteri gibi salgın hastalıklara ve bu arada kötü hava şartları yüzünden meydana gelen kazalar önemli ölçüde can kaybına yol açmaktaydı. Bütün bunlara yerli ahalinin çıkardığı zorluklar, ilgililerin görevlerini lânyıkla yapmamaları ve muhacirlerin uygunsuz davranışları eklenince sorunlar daha da ağırlaşılıyordu. Böyle durumlarda hükümet müfettişler tayin ederek şikâyetlere konu olan aksaklıkları gidermeye çalışılıyordu.

Komisyonunda görevli personel sayısı ile bunların faaliyetleri göç olaylarının oranına bağlı olarak değişiliyordu. 1864'te Çerkez direnişinin sona ermesinden dolayı çok sayıda göçmenin gelişi üzerine komisyonun memur kadrosu genişletildi. Fakat daha sonra göç edenler azalınca yapılacak bir iş